

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

VIII. ÉVFOLYAM.

1884.

JANUÁR.

I. FÜZET.

AZ UJABB AGRÁR MOZGALOM ÉS IRODALOM HAZÁNKBAN.

(Első közlemény.)

I.

Az agrár mozgalom alapját és megindító okát az amerikai versenyben kell keresnünk. Ennek jobban mondva az olcsó gabonaárak befolyása alatt határozta el az „Oroszágos Magyar Gazdasági Egyesület“ 1879. évi márczius 2-án tartott közgyűlésén gróf Károlyi Sándor indítványára, hogy az ország gazdasági helyzetének kipuhatólására szaktanácskozmányt fog tartani.¹⁾

Mit jelentsen pedig olcsó gabonaár egy oly országban, mely jövedelmét, ha nem is kizárólag, de mégis főképp az őstermelésből meríti, felesleges hosszan fejtegetnünk. És vegyük hozzá, hogy az utolsó évtizedben az évek egymásután rosz terméseket hoztak, míg másrészt ugyancsak az utolsó évtizedben azon voltunk, hogy az országot intézmények és műveltség tekintetében európai színvonalra emeljük és tettünk számos czélszerű és czélszerűtlen beruházást, melyek azután okozták, hogy minden év hozott új meg új tehergyarapodást. Rosz termés, más szóval kevés jövedelem és évről-évre nagyobb teherszaporodás, egymással nem igen összeegyeztethető dolgok.

Az olcsó gabonaárakon kívül más tényezők is járultak ahhoz, hogy a magyar társadalmat felriaszszák, tevékenységre ébreszszék.

Napfényre kerültek az 1880-iki népszámlálás adatai. A szorosabb értelemben vett Magyarország népessége 1870-ről 1880-ra csakis 167,377 személylyel való szaporodást mutatott fel. Ily csekély szaporodás oly országban, a mely a ritka népességű országok közé tartozik, mély társadalmi és gazdasági bajokra utal. És e csekély

¹⁾ Enquête-tárgyalások I. füzet 119 l.

szaporodás nem éri fel azon szaporodást, a mely a városok javára történt. Ezeknek tíz év alatt történt szaporodása 208,165 lélekkel van kimutatva, és ebben maga a főváros 89.866 egyénnel vesz részt. Tudott tény pedig, hogy a főváros szaporodásához inkább a szegényebb elemek járultak.

Maradjunk a népszámlálás adatainál, ezen mondanók koronként felállított mérlegnél. A házi állatok közül csakis a szarvasmarha, juhok, kecskék vétettek számba. És ez állatok mindannyia apadást mutat. Csekély a szarvasmarhában való apadás; de tetemes azon apadás, a melyet a juhok és kecskék mutatnak. Mely kárpótlást nyert állattenyésztésünk a sertésenyésztésben? ezt statisztikai adatok fel nem derítik. A lótenyésztésről tudjuk, hogy az számszerű kárpótlást nem adott, sőt ellenkezőleg ezek is apadást mutatnak a forgalomba tett adatok szerint. Kétségtelen azonban a lovakra nézve az, hogy az ezekben beállott apadás bőven ki van egyenlítve a nemesebb és jobb fajok tenyésztése által.

A szarvasmarha létszámban beállott igen kismérvű apadás nem folyománya-e annak, hogy hazánkban is, mint Európa nyugatán, lábra kapott a nehezebb és gyorsabban tenyésző állatok tartása? Apadtak nálunk a nehezebben fejlődő magyar fajták, míg szaporodtak a színes fajták. Vajjon e tünet gazdasági hanyatlás vagy inkább emelkedés-e? azt e helyütt el nem dönthetjük. Ebben sokkal kevésbé vagyunk szakértők, semmint hogy akár az egyik akár a másik állítás mellett állást foglaljunk. Csak arra akarnánk utalni, hogy szakértők állítása szerint a marhatenyésztés haladása vagy hanyatlása megítélésénél, nem annyira a létszám, mint a súly dönt. Ha súlyosabb állatok tenyésztetnek és ha e nagyobb súly aránylag rövidebb idő alatt éretik el, akkor beáll számbeli apadás, de ez bőven van kárpótolva épp a nagyobb súly által és még az által, hogy annak elérésére kevesebb költség fordítatik. ¹⁾

Ez észrevételezés mellett adjuk a száraz számokat.

---

¹⁾ Említetlen azonban nem hagyhatjuk azt, hogy nálunk minden oldalról az a panasz, hogy a szarvasmarha mind számszerűleg, mind minőségileg apadt, főleg arra fektettetik súly, hogy a magyar fajtának nagymérvű apadása által hiány állott be az ígás állatokban és ez a mezőgazdasági művelésben igen hátrányos, mivel a mély szántás csak erős állatokkal történhetik. De az általunk jelzett és az élelmezési szempontból fontos irányban szakértői nézetre nem akadtunk.

	1870	1880	Apadás.
Szarvasmarha	4.599,946	4.597,543	2,403
Juh	14.289,130	9.252,123	5.037,007
Kecske	459,810	236,352	223,458
Ló	1.819,652 ¹⁾	1.819,508	144

Nem a népszámlálással, hanem a népesedési viszonyokkal függ össze azon kóros tünet, hogy míg a felől gondolkoztunk, a felett tünödtünk, mikép lehetne a népszámot telepítés által szaporítani, merengésünkből egyszerre csak azon hir zaklatott fel, hogy mind több és több polgár hagyja el hazánk tereit és vándorol az új világba új hazát keresni. E szomorú tény illusztrálására csak azt akarjuk felhozni, hogy az Egyesült-Államokban 1880-ban megejett népszámlálás 11,526 magyar szülöttet számított.

Némi sensatiót kelt és keltett azon adat is, hogy a föld- és erdőmiveléssel elfoglalt népesség 4.417,574-ről 1870-ben leapadt 3.669,117-re 1880-ban. Az apadás tehát e tíz év alatt 748,457, vagyis közel 23%. ²⁾ Ez tehát bizonyítaná nagymérvű megapadását azon népességnek, a mely erejét, működését a haza földje megmivelésének szenteli, a melynek sorsával foglalkozik az agrárpolitika.

A földbirtok körül mutatkozó kórtünetek közé tartoznak kétségtelenül azon gyakori birtokváltozások, azon számos árverések, a melyeknek az ingatlanok alávetvék és a melyekre tudtunkkal Konek Sándor hívta fel először a közönség figyelmét a m. t. akademia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságában tartott és e folyóirat 1882. évi júniusi füzetében megjelent értekezésével.

¹⁾ E létszám Magyarországra és Erdélyre szól, a volt katonai határörvidék nélkül.

²⁾ Népünk hivatása és foglalkozása. Dr. Jekelfalussy József. 1882. 8 l. — E sensatiós adatra nézve csak azt akarjuk megemlíteni, hogy az kombináció, mely lehet helyes és nem is. Hivatkozunk az 1880-iki népszámlálásról megjelent nagy munka 744'ik lapjára. „Szingy a mezőgazdaságnál és erdészethnél koránt sem csökkent a vele foglalkozók száma, mint első pillanatra látszik, hanem 1870-ben a napszamosok együttvéve e rovatban mutattattak ki 1.369,312 főnyi számban, holott ezuttal 946,269 napszamos a „különféle keresetűek“ rovatában vétetett fel.“ A hivatalos statisztika ezen megjegyzés után kombinál egy összeállítást, a mely szerint is az apadás a magyar korona országaira nézve volna 516,203. De ez is kombináció; számcsoportosítás, a mely közel járhat az igazsághoz, de attól nagyon is távol eshet.

Nézetünk szerint ezekben teljesen csoportosítottuk az okokat, a melyek szülték mai agrár mozgalmunkat. Egyes dolgokra később ugyis visszatérendünk. Csak utalni kívánunk arra, hogy mozgalmunkra nagymérvű befolyást gyakorolt a német agrár párt és irodalom, — alkalmunk leend ezt később ki is mutatni. Áttérhetünk immár a mozgalom vázlatos ismertetésére, illetve azon eszmék és tervek méltatására, a melyeket az felszínre hozott. — Azt előre meg kell jegyeznünk, hogy ismertetésünk vázlatos leend. Mindenre, ha kiterjeszkedni akarnánk, könyveket kellene összeírunk, és ekkor bizonyosan csak felesleges munkát végeznénk.

II.

A mozgalom legelső eredményével, vagyis a földbirtokosok helyzetének javítását célzó konkrét javaslatokkal a magyar gazdáknak Székesfehérvárott megtartott II-ik kongresszusának emlékiratában találkozunk.¹⁾

Az emlékiratban kifejezett kívánalmak röviden a következőkben állnak:

1. Alakittassék önálló földmívelési miniszterium, vagy ha együttes miniszteri kezelés alatt maradnának is a földmívelés-, ipar- és kereskedelmi ügyek, a posta és távirtda tétessék át a közlekedési miniszterium ressortjába, míg az állami és közalapítványi birtokok és erdők e miniszterium kezelése alá kerüljenek.

2. A közgazdasági miniszterium mellett szerveztessék „mezőgazdasági államtanács.”

3. Minden megyében létesítettessék gazdasági egyesület. Ez egyesület szükségleteinek fedezésére minden földtulajdonos egyenes földadója után félkrajczár maximalis járulékot tartozik fizetni.

4. A marhatenyésztésre szánt dotatió évről-évre emeltessék.

5. Minden eszköz igénybevételével mielőbb legalább egy, a magyar állam befolyása alatt lévő, Magyarországot a külföld nyugoti piaczaival összekötő vasutvonal megszerzettessék.

6. A vizi utakra rendszeres terv készítettessék. Első sorban létesítendő volna a dráva-eszék-károlyváros-fiumei csatorna.

7. Az ország több pontján állittassanak fel közraktárak. Mindenek előtt és a lehető legrövidebb idő alatt ilyenek létesítendőek volnának Budapesten és Fiumében.

¹⁾ 1878/81. képv. irom. 542. sz. A közgazdasági bizottság jelentése.

8. A Németországgal kötendő kereskedelmi és vámszerződésben — a gabona- és huskivitel érdekében — tekintet legyen a magyar gazdák érdekeire és orvosoltassanak az eddigi sérelmek.

9. Létesíttessék „talajjavítási és birtokfelszerelési“, továbbá „marhatenyésztési“, vagyis „közgazdasági alap.“

10. Nyersterményeink értékesítésére határozott káros hatással levő külföldi intézkedések ellen megfelelő torló prohibitív intézkedések léptettessenek életbe.

11. Az állategészségügyi törvény módosítása, határzár elrendelése és fogatosítása az orosz-román tartományokkal szemben a vész teljes megszűntéig.

12. A földadó szabályozásáról szóló 1875: VII. t. cz. az újabb gazdasági viszonyoknak megfelelő módosítása.

13. A belvizek levezetését szabályozó 1874: XI. t. cz. módosítása.

14. A mezei rendőrségről szóló 1840: IX. t. cikk módosítása.

Az ez emlékiratban kifejezésre talált kívánalmak részben máris teljesítettek, részben egyelőre még pium desideriumok: ide sorolnók azokat, a melyek a vízi utakra, a talajjavítási bankra, a vámszerződésre vonatkoznak, részben még most is a tanácskozás és tervezgetés stadiumában vannak, mint a gazdasági egyesületek szervezése és a mezőgazdasági tanács.

A vízi utak, a talajjavítási bank valóztatásának főnehézsége állami pénzügyeinkben van. A vízi utak kétségtelenül állami teendőt képeznek. Vajjon az állami teendők közé tartozik-e szükségkép a talajjavítási bank felállítása, már ez kérdéses. Kik az összes hitelügyet az állam kezébe kívánák tudni, hogy ennek jövedelmei ne menjenek magán kezekbe, hanem az összeségnek maradjanak meg, azok természetesen a talajjavítási bank felállítását és szervezését az állami teendők közé sorolandják. Kik azonban a talajjavítási bankot az állam által csak azért akarnák felállítva látni, mert ez által olcsóbb hitelt hisznek kaphatni, azoknak csak azt ismételhetjük, a mit már némi részben más alkalommal, e füzetek hátsó oldalain elmondottunk. Az államnak hitele kétségtelenül nagyobb a magánosok hitelénél, mert az állam még akkor is tehet szert kölcsönökre, a midőn hason viszonyok közt a magános hitelképességet csaknem teljesen elvesztette; de a jól szervezett magánintézet ol-

esőbb hitelre lesz képes szert tenni, semmint az állam. Az állam közvetítése által tetemes hitelt szerezhet, de bizonynyal nem olcsóbbat. A tetemes hitelre, a tulhajtott földjavításokra nincs szükségünk.

Tartósan és biztosan ha haladni akarunk, ne kívánjunk mindent egyszerre elérni. A rohamos haladásnak megvannak a maga utóbajai. Mert hiába ugrás a természetben, de a gazdasági életben sincs. Egyébként is a talajjavítási bankkérdés nincs ma napirenden. Napi rendre és akkoron elodázhatlanul napi rendre is kell kerülnie, ha a vízjog iránt törvény lesz alkotva.

Az előnyös vámszerződések megkötése nem tőlünk függ. Nem rajtunk — és meg vagyunk győződve arról, — nem kormányunkon mulik, nyers terményeinknek vámmentes, vagy csak csekély vám mellett való, vagy legalább csak akadálymentes bebocsáttatást a külföldi piacokra szerezni. Az Amerika okozta félelemnek meg kell szünnie, hogy e célunkat elérhessük.

Szabadjon azonban e helyütt arra utalnunk, hogy első sorban emeljük hazai piacainkat és szerezzünk nyers terményeinknek helyben fogyasztókat. Érdeünkben áll a hazai ipart emelnünk és ez osztályt fogyasztóképesse tennünk és akkor terményeinknek a külföldinél sokkal biztosabb piacot szerzünk. Ezt a társadalom is eszközölheti, ha a honi iparosokat jobban megbecsüli és nemcsak azt tartja szépnek, jónak és divatosnak, a mi külföldről kerül hozzánk.

III.

Az agrár mozgalomnak kétségtelenül egyik legjelentékenyebb mozzanata azon szakértői értekezés, mely 1880-ban az országos gazdasági egyesület vezénylete alatt tartatott. Gazdasági viszonyaink megítélésében alapot képeznek az ez értekezés eredményeként megjelent 5 füzet, mely felöleli a mezőgazdaságot, az állattenyésztést, a szőlőművelést és borászatot, az erdészetet és közlekedést. Sajnos, hogy a kilátásba tett adattár eddigelé meg nem jelent.

Kár az is, hogy nem jelent meg egy kisebb munkálat, mely a megállapodások lényegét tartalmazza, hogy ennek segítségével e nagy füzetekben lerakott gazdasági és gazdaságviteli eszmék közkinccsé válhattak volna. E hiányt mi nem pótolhatnánk. Sokkal

szűkebb tér felett rendelkezünk, semhogy ennek megfelelőhatalmunk körébe.

A nemzetgazdasági elveknek és a technikai követelményeknek megfelelő gazdaságvitel a legelső, a mely a földmives népesség bajain segíthet. A helyesebb és jobb gazdaságvitel és gazdálkodás teljesen egyéni. Ezt a népben fejleszteni lehet, de reáparancsolni soha. Állami intézmények; jól szervezett népiskolák, gazdasági és földmivesi iskolák e tulajdonságokat kifejleszthetik, általános érvényre emelhetik. Sokat hathatnak e részben társadalmi nézetek is. Hol afféle nézetek is vallatnak, hogy az urfinak nem illik az iskolai gyakorlatokban részt venni; az ő kezében nem való a munka; ott természetesen bajos lesz technikai haladást eszközölni és az ilyen urfítól alig várhatjuk azt, hogy mestere legyen cselédjeinek a gazdaságvitelben és példát adjon a kis gazdáknak. E részben az amerikai középbirtokos egész másként gondolkozik. Ő se valami nagy barátja az erős kézi munkának és ép ezért igyekszik is megtanulni oly fogásokat és ezekre munkáit is megtanítja, a melyek a munkát könnyítik és gyorsítják. És a német nagybirtokosok fiaikat gazdasági iskolákba járatják és aztán a gazdaságvitelben való gyakorlat szerzése végett más birtokoshoz elszegődtetik. Ebben rejlik annak oka, hogy a német nagybirtokok nem igen ismerik a tisztai kezelést, ritkán adatnak bérbe; azokon maguk az urak gazdálkodnak, kik is jövődő pályájukra magukat elméletileg és gyakorlatilag kiképezték. Középbirtokosaink a német példát követhetnék.

De nem erről kívántunk szólni, hanem röviden utalni kívántunk azokra, a mik a szakértekezlet nézetei szerint hátramaradásunkat, gazdasági bajainkat okozzák és azokra az intézkedésekre, a melyeket az értekezlet az államtól igényel.

Utal az értekezlet arra, hogy az amerikai versenytől nincs mit tartanunk, gabonánk ennek daczára találand piacra, habár megjegyzendő, hogy magas gabonaárak nem várhatók. Ez egy tény, a melylyel a gazdáknak számolniok kell.

A létező árak mellett is azonban a buzatermelés magát kifizeti. Ha termelésünk aránylag drága, ennek oka nem a drága munkabérekben vagy a nagy adókban rejlik, hanem a kevés hozadékban. A kevés hozadék részint éghajlatunk, részint egyoldalú, foly-

tonos buzatermelésünk folyamánya. Éghajlatunk folyamánya az, hogy néha a termés nagyon is az átlagon alól marad, máskor meg azt messze túlhaladja. Ez egy másik tény, a melyet az okszerűen gazdálkodó egyén figyelmen kívül nem hagyhat.

E baj kikerülése végett nem szabad egyoldaluan a buzatermelésre szoritkozni, sőt ez és általában a magtermelés térileg megszorítandó, hogy helyet adjon az állattenyésztésnek és ezzel együtt a trágyázási lehetőségnek, a mely meg okozandja, hogy kisebb területen többet és így olcsóbban fogunk termelhetni. A buzában beállható rossz termés pótlására az árpa, zab, kukoricza, burgonya, kender, len stb. is termelendő és ez által a gazdaság változatosabbá teendő. Szükséges, hogy gazdáink a gyümölcs-, a rizstermelést, a konyhakertészetet és a selyemhernyó tenyésztést is felkarolják. Hozzá tennők még az aprójószág tenyésztést is, különösen a kis gazdák körében. Ha nem sikerül az egyik, sikerülhet a másik, és minden jövedelem nélkül nem maradand a gazda.

Az értekezlet nagyon helyesen az eladósodás egyik főokát a roppant ingatag termésben és az ez által okozott jövedelem majd csak nem teljes megapadásában, majd ismét magas felszökkenésében találja. A jövedelem kiegyenlítetttségére kell igyekeznünk a termelés változatos tétele által; de másrészt épp mivel tudjuk és ismerjük, hogy éghajlatunk mezőgazdaságunkra sok tekintetben kedvezőtlen, nem hallgathatjuk el azt sem, hogy a kiadások tekintetében is bizonyos kiegyenlítetttséget kell létesítenünk. Mérjük kiadásainkat a rossz évekhez és a jobb évek feleslegeit lehetőleg fordítsuk beruházásokra, földjeink és felszerelvényeink javítására. Éppen az ingatag jövedelem tartozik gazdáinkat nagyon is óvatossá tenni a hitel igénybe vétele körül, mert a hitel terhei mindig egyformák maradnak. Ha az azok fedezetére rendelt jövedelmek változó, a kötelezettség teljesítésében kétségtelenül fennakadás fog beállani, mely a birtokosra vészthozóvá válhatik.

A Dunán tuli vidékekre felhozatik a birtokok elaprózása, a melyeken a gabonatermelés sikeresen nem folytatható. A munkabér drágasága a kevés népességben kerestetik, a melyet még fokoz az, hogy népünkben hiányzik a munkakedv.

A növénytermelés és gabonakereskedés tárgyában tartott értekezlet a gazdaságvitelben való értelmesség fokozására, különösen

minél számosabb földmivesiskola felállítását kéri; a kormány teendői közzé sorolja az alagsövezést, vizlecsapolási és öntözési munkálatok fogantatását és elősegítését; kéri az olcsóbb vasuti tarifákat, a vízszabályozásokat hajózhatási szempontból, a csatornaépítést. Kiemeli egyszersmind a gazdasági egyesületek fontos teendőit.

Az állattenyésztési szakosztály munkálatából csak azon javaslatokat emeljük ki, a melyek a törvényhozás körébe tartoznak. Követeli, hogy azon területek, melyek hasznosíthatása az elosztás által csökkenne és a gazdák állattenyésztését lényegesebben károsítaná, például szikes területek, egyes havasi legelők, oly lejtők, melyek állandóan szántásra nem alkalmasak — a tagosztályból kivétessenek és továbbra is közösök maradjanak. Követeltetik oly községekben, hol a mondott területek nem léteznek, közös legelők alakítása; végre hogy a községek volt urbéres földjeiből takarmánytermesztő területek hasítottassanak ki, mi végeredményben oda menne, hogy a volt urbéresek bizonyos forgó megtartására köteleztessenek. Az állatkereskedés emelésére és biztonságára szavatossági törvény kívántatik, és e célból volnának vámszerződések is kötendőek, melyek a szarvasmarhának a nyugoti piacokat megnyitnák.

A szőlőművelés és borászat tárgyában tartott szakértekezlet a kormány és törvényhozás feladatait 11 pontban foglalja össze.

1. A kormány alkottasson hegyrendőri szabályrendeletet, alakíttassa meg a hegyvidéki tanácsokat és ezek, valamint az összes borászati ügy élére állítson fel a földművelési-, ipar- és kereskedelmi miniszteriumban egy külön szakosztályt.

2. Azoknak, kik szőlőiket forgatják, s oly fajokkal újbólitják, melyek a hegyvidéki tanácsok által ajánltattak, 10—12 évi adómentesség adassék, egyéb fajokkal újbólitott szőlőkre azonban csak 2—3 évi adómentesség engedélyeztessék. Intézkedés szükséges a felcsigázott dézsmaváltság s egyéb okok miatt elparlagosodott szőlők felújítására.

3. A vinczellér-képezdek kibővitendőek és felszerelendőek; a budai vinczellér-képezde mellett kísérleti állomás rendeztessék.

4. A borfogyasztás és hamisítás iránt törvény alkottassék.

5. Zárt városokban a pinczék vizsgálat alá vétessenek; Budapesten egy egészségrendőri vizsgáló vegyterem állíttassék.

6. A regalejog az államkinestár minél kevesebb megterhelése nélkül rendeztessék.

7. és 8. Tarifleszállítás és a vámszerződésekben minél kisebb vám kikötése kéretik.

9. A szakintézetek tanárainak alkalom adassék, hogy a cognac, boreczet, borkő és egyéb melléktermények készítésében kísérleteket te. hessenek az eredmények népszerű alakban közöltessenek.

10. A bortermelők kis kazánjai mérsékelten adóztassanak meg és a cognac-gyártás tekintetében törvény alkottassék.

11. A kormány gyakoroljon befolyást pinczeegyletek és pinczeszövetkezetek létesítésére, segítse ezeket pinczemesterekkel, s egy létesítendő országos pinczeegyletnek pedig adjon egy pár évre kamatgaranciát.

Gazdaságunk egyik legfontosabb ága van a szőlőszetben és borászatban érdekelve. Nem fojthatjuk el kifejezést adni annak, hogy gazdasági életünk újjáalkotója gróf Széchenyi István gazdaságunk ez ágára különös sulyt fektetett. És bámulatos a közöny, a melyet gazdáink ez ággal szemben tanusitanak. Bámulatos dolog az, hogy mindazon ellenvetéseket, melyeket gróf Széchenyi a Világban szőlőtermelésünk és borkezelésünk ellen tett; gróf Keglevich nagyérdemü felszólalásaiban újra feltalálhatjuk. Mintha 50 év alatt mit sem haladtunk, mit sem tanultunk volna. Szomorú vigasz, a mit itt-ott hallhatni, hogy majd a filoxera vész eredményezni fogja az okszerűbb gazdálkodást e téren.

A közlekedés tárgyában tett szakértői vélemény ecsetelésébe azért lesz felesleges belebocsátkozni, mert tömör-rövidséggel azokat el nem mondhatnók, és különben is az abban kifejezésre talált kívánalmak, a mennyiben a vasutakat, a vasuti tarifát, a fumei tengerpartot érdeklik, többnyire már is megoldattak. Megoldandóul maradtak a vízszabályozási, csatornázási kérdések és az egyesség a dunagőzhajózási társulattal.

A szakértekezlet határozataiból még különösen kiemelendőnek tartjuk a munkásokra vonatkozó megállapodásokat. Követeltetik a cselédtörvény szigorubb végrehajtása és a munkásoknak kedvezményes szállítása vasutakon; a hadgyakorlatoknak szünetelése a munkaidőben, a telepítés. Kijelentetik, hogy a szegődvényes cselédeknek ma fizetett bérek nagyok; a nős cselédek helyett

nőtelenek volnának alkalmazandók; a cselédek nejei is munkára volnának szoritandók. Ide vág az is, hogy a részes gazdálkodás megszüntetessék.

Közgazdasági alapelv, hogy minél olcsóbb a termelés, annál előnyösebb az. Minél olcsóbban előállítható a gabona, annál olcsóbban adható is az. Az olcsó árak még nagyobb fogyasztást létesítenek. A törekvés az olcsóbb és ezzel összekötötte bő termelésre gabonaneműekben és általában élelmi cikkekben helyeslendők. A cél elérésére kitűzött eszközök ellen azonban kifogásaink vannak.

A gazdák törekvésének nem cselédek javadalmazásának leszállítására, ellenkezőleg javítására, és ezzel kapcsolatban azonban a munkaerők jobb kihasználására kell irányulnia. Meg kell szünnie előszeretetünknek a nagy és kiterjedt birtokok iránt; az egyesnek a gazdálkodást nem térileg kell növelnie, hanem belterjűleg (intensive). Csak is belterjes valódi iparos gazdaságban lehet a munkaerőket teljesen és jól kihasználni, folytonosan foglalkoztatni.

Az utolsó népszámlálás az éves szolgák számát 518,514 egyénben állapítja meg. Képzeljük azon eshetőséget, hogy a mi birtokosaink törekvése oda irányuland, hogy e nagyszámu népességet a nötlenségre szoritandja. Egyszerre természetesen ez nem lehetséges, de a fokozatos kivitel nem tartozik a lehetetlenségek közé. Mi volna socialis tekintetben ennek eredménye? A népszám nagymérvű apadása egyrészt, és a törvénytelen szülöttek felszökkenése másrészt. Minden a házasság elé gördített akadály végelemzésben a törvénytelen szülöttek számát szaporítja. Ez pedig sem általános társadalmi és gazdasági, de specialis magyar szempontból sem áll érdekünkben. Ellenkezőleg, ha a népszám szaporodást akarjuk, azon kell lennünk, hogy a házasságok elé akadályokat ne gördítsünk pusztá időleges személyes érdekekben.

A társadalom békéje, az emberiség haladásának érdekében óhajtanunk kell a munkások jólétét, hogy ezek is emberhez méltóan élhessenek és némileg részt vehessenek civilisatióink nagy áldásai-ban. Egy nagy tátongó űrnek nem szabad léteznie ember és ember közt; mert semmi sem szítja annyira az elégedetlenséget, az irigységet, mint mikor a népnek egy nagy része, mondjuk mindjárt legnagyobb része, — a nép zömét végelemzésben a munkások teszik — éheznek, vagy csak rendkívül rosszul táplálkoznak, a műveltségben, a

haladásban még semmi részt sem vesz, — míg a kisebb rész a földi kincsekben dőzsöl. De azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy nem a munkabér pénzben kifejezett értéke teszi a munkát drágává vagy olcsóvá, hanem a munka minősége és mennyisége. A rosszul fizetett és ennek folytán rosszul is táplálkozó munkás kétségtelenül kevesebb és bizonynyal rosszabb munkát is végez, semmint az, ki jól fizettetik és megfelelően is táplálkozik. A táplálkozást azon értelemben vesszük, melyben azt már gróf Széchenyi István értette, az anyagi és szellemi táplálkozásban.

Szabadjon ez alkalommal egy javaslattal fellépünk, a melyről azt hisszük, hogy úgy a gazdaságviteli mint a gazdálkodási képességet a népességben emelné.

Régi eszméje gazdasági iróinknak, hogy a nép gazdasági nevelését a faiskolák segélyével kell eszközölni. E helyes eszmét részünkről is csak pártolhatjuk. De ennél valamivel tovább mennénk. Mi az iskolakertekkel nemcsak a gazdaságviteli képességet, hanem a mellözött gazdálkodási képességet is kívánnók fejleszteni. Ébreszteni akarnók a munkakedvet és ezzel együtt a takarékosági hajlamot.

Javaslatunk ez volna. Mondassék ki törvényben, hogy minden község tartozik tanítási célra egy-két holdnyi területet iskolakertnek kihasítani, vagy e célra megszerezni, illetve a létezőt átengedni, tartozik továbbá a területnek befásítására és bekerítésére szükséges összeget kamat nélkül előlegezni.

Ezzel a törvényhozás tulajdonkép működését befejezte és következnie a községek szabályrendeleti joga. Ebben megállapítandók volnának a következő elvek. A kertben a tanítást a községben létező iskolák azon tanítója teljesíti, ki az illetékes hatóság bizonyítványával igazolja, hogy feladatának megfelelni képes. A mester díjul a kert tiszta jövedelmének felét kapja; a jövedelem másik fele a kertbe bejáró gyermekek jutalmazására fordítandó. — A kert a mesternek leltár mellett adatik által, és az tartozik arról minden évben pontos leltárt felvenni. A bevételek és kiadásokról pontos és részletes számadás viendő. A számadó könyvben a bejegyzéseket a mester felügyelete alatt a növendékek váltakozva teljesítik. — A bevételi felesleg hetenként gyümölcsötetés végett takarékpénztárba teendő.

A takarékkönyv a jövedelem elosztásának napjára, — készpénzre beváltandó. A jövedelemnek a mester és növendékek közt való felosztása minden évnek bizonyos napján a leltár és számadásoknak az arra rendelt bizottság által történt átvizsgálása után, a községi tagok részvétele mellett történik. — A jövedelemből első sorban kifizetendő volna a község által adott előlegből a törlesztési részlet; csak az ezután fennmaradó összeg kerülhet tettelegesen elosztás alá. — A jövedelemre valamit előre kivenni, vagy annak rovására a kertben vásárolni tilos. A növendékek közt a jövedelemfelosztás a teljesített munka arányában történik.

A kertben termelendők fák, főként gyümölcsfák és ezek közt, a hol lehetséges, kiválólag szederfák; — továbbá mindenféle főzelek; nemkülönben szőlő; de a virág se mellőztessék. A kertben legyen méhes és továbbá helyiség a selyemhernyó tenyésztésére. Lehetne a kertben helye egy-két tehénnek is, a turó és vaj készítésére.

A kertben idegenek által teljesített munkálatok készpénzben azonnal megfizetendők. Vétel és azonnali készpénzfizetés nélkül a kertből semmit sem szabad elvinni, még egy virágcsokrot, egy eperfalevelet sem. E tilalom kiterjed mindenkire, és így a községre, a mesterre és a gyermekekre is. A tilalom áthágása szigorú büntetés alá esik.

A kertben foglalkozás és tanítás csakis a tanításra rendelt és a törvényben megállapított órákon kívül történhetik. A mester jövedelme a kertből, fizetésébe be nem tudható. A gyermekeknek a jövedelem készpénzben átadandó; ezeknek szabadságára hagyatván azt takarékpénztárba tétel végett a mesternek átadni, vagy meg is tartani. Az erre való elhatározásban mindenféle befolyásolás, még a szülők unszolása is mellőzendő.

A felügyeletet gyakorló bizottság lehetne maga az iskolaszék; ennek kötelességében állana a számadásokat, és a mester által kidolgozott jövedelemfelosztási tervet átvizsgálni, jóváhagyni vagy megváltoztatni. Ez eszközli egyszersmind a jövedelemfelosztást.

Javaslatunkat csak röviden akarjuk indokolni és csak annyiban, mennyiben az eddigi felfogástól eltér. Ma sincs törvény, a mely a községeket faiskolák vagy iskolakertek berendezésére köteleznél. E kötelezettséget a községekre a törvény szellemében, de nem annak betűje szerint a közoktatási miniszteriumnak 1875. évi 20377.

sz. körlevele rőjja. — Ettől javaslatunk annyiban tér el, a mennyiben mi a községektől a területen és kamatmentes kölcsönön kívül mitsem kívánunk; ellenben nem ismerjük el a községnek jogát ingyen fára; viszont azonban községektől sem kérünk semmiféle ingyen munkát.

Javaslatunk szerint az ugyis rosszul díjazott tanító némi mellékjövedelemre tenne szert; a kert kezeléséért és a népnek gazdasági szakoktatásáért külön fáradozásától, szorgalmától és szakismeretétől függő jövedelmet kapna. Csakhogy ennek nem szabadna az iskolai oktatás rovására történni.

A növendékek a gazdasági szakoktatás mellett megtanulnák a gazdálkodást is. Megszoknák a számadást a bevételről és kiadásról és az ember, ki jövedelmeivel számol, nehezen fogja magát elhatározni a bő költekezésre. Ide célozna a szokás is, hogy minden készpénzzel volna fizetendő. Ez által megszokná a nép csak azt venni, a mire éppen telik. De a gyermek szívébe azon nemes érzelem is beoltódnék, hogy az idegen vagyont kimélje, megbecsülje és megtanulja ezt, ha rászoktattatik erre, a közösnek tiszteletben tartása által.

Legtöbb kifogás alá eshetnék a gyermekek munkájának javadalmazása. A gyermek dolgozzék kedvből és találjon ösztönt a munkára erkölcsi kötelességből, és ne akarjon mindenért díjazást, ne ébresztessék benne az önzés. E lehető ellenvetésre csak azt akarjuk megjegyezni, hogy a gyermekek tanulási vágyának és kedvének ébresztésére jutalmak szoktak az iskolaév végével kiosztatni. A kert jövedelme effele jutalmat képezne. — A jövedelem felett a szabad rendelkezést a gyermeknek akarnók fenntartani, hogy idején tanuljon meg bizonyos önállást. Az amerikaiaknál, de nálunk is némely polgári családnál szokásban van a nagyobb gyermekeknek bizonyos jövedelmi forrást önálló kezelésre és felhasználásra átadni. Ezt a helyes szokást akarnók ezzel általánosítani. — Tervünk az iskolai takarékpénztárak eszméjén is alapul. Annyival előnyösebb az általunk javasolt terv, a mennyiben a gyermek itt a maga munkásságának eredményét vinné a takarékpénztárba és a mennyiben ez által a szegényebb osztályok, tehát a munkások, kisbirtokosok gyermekeinek is mód és alkalom adatnék a takarékoság gyakorlatára és vele együtt a munkakedv és hajlam ébresztésére.

Es részünkről azt hiszszük, hogy efféle berendezés mellett gyorsabban is terjedne a faiskolák vagy iskolakertek eszméje.

IV.

Az agrár mozgalomban eddigelé kifejezésre jutott kívánalmak, ha nem is a teljes „laissez faire“-féle elveket követik, a melyeket különben nálunk a maga meztelenségében sem közigazda nem kívánt, sem az állam nem követett, nagy részben mégis mai közigazdasági követelményeinken belől maradnak; a szabad birtoklást, az egyéni szabad rendelkezés a birtok és vagyon körül, ugy a mint az törvényeinkben megengedve van, nem érintik. Teljes rendelkezési szabadság, a melyhez tehát a korlátlan végrendelkezési szabadság is tartoznak, hazánkban nem létezik.

Az első a létező egyéni szabadságot és rendelkezési jogot megtámadó agrár-politikai programmal a „Pesti Napló“-nak 1882. évi július hó 6-án megjelent számában találkozunk.

A program valósítandókul a következő pontokat tüzi ki.

1. A birtokok az ismert három kategória : nagy, közép és kis-birtok szerint osztályoztassanak a telekkönyvben és minden osztály részére külön megfelelő törvények alkottassanak. A birtokok ugyan szabadon eladhatók legyenek, *hanem a birtokkegységek önkényesen s minden ellenőrzés nélkül — individualis szempontokból s a közjó kárára — fel ne daraboltassanak és el ne apróztassanak.*

2. Az így osztályba sorozott földbirtok ellenében a birói és adóvégrehajtás csak a törvényben különösen felsorolt esetekben és mértékben legyen vezethető. A földbirtokra csak az érték feléig engedhető betáblázás, az érték hivatalos kulcs szerint számíttatván.

3. A váltóképesség minden esetre megszorítandó, s abból nevezetesen a parasztok kizárandók. A földbirtokosok mást mint intézeti váltót alá ne irhassanak.

4. A vidéki takarékpénztárak részére az osztrák-magyar banktól megfelelő hitel volna kieszközölendő s általában a vidéki bankok kamatláb maximuma 2%-kal a nemzeti bank kamatlábja felett volna törvényesen meghatározandó.

5. Alkottassék uzoratórvény.

6. A korcsmai hitel biróilag be nem hajtható.

7. Pozitív állami intézkedések közül a földmivelési politika első követelménye : az önálló vámterület. Mert e nélkül soha

sem fogunk kapni valódi értékkel bíró vámokat a nyerstermények védelmére és nem leszünk soha sem képesek, a malomipart kivéve, az osztrák versenynyel szemben gazdasági ipart fejleszteni és nem fogjuk soha megkapni a szabad rendelkezést fogyasztási adóink felett. — Erre pedig feltétlenül szükségünk van, ha pénzügyeinket rendezni s a direkt adóterhek emelkedését meggátolni akarjuk.

8. Regaleváltság, hogy tömeges pénz bocsáttassék egyszerre a földbirtokosok rendelkezésére, hogy azzal lebegő és betáblázott adósságaikat rendezhessék.

9. Ezeken kívül kívántatik helyes vasuti tarif-politika, vizek szabályozása és földmívelési kamarák felállítása.

E programmot öt nappal reá két más eszme felvetése követte: értjük a homestead intézményt és a birtokok adósságmentesítését azon törvény értelmében, melyet az angolok 1879. október 29-ike alatt Dekhan némely részeiben a parasztok tehermentesítésére meghoztak. A cikk, a mely e két intézményt javaslatba hozta, ha nem tévedünk, gróf Széchenyi Imrétől eredt. Ezzel a cikkel tehát alkalmunk lesz bőven foglalkozni, és most maradjunk egyelőre a programnál.¹⁾

Részletesen ezzel sem foglalkozhatunk; pár csak észrevételt kívánunk arra kockáztatni. A legzavarosabb és legképtelenebb pont természetesen az első, melyet még fokoz egy későbbi kijelentés,²⁾ a melyben is az mondatik: „Éz alatt nem értünk sem ösiséget, sem elsőszülöttségi örökösödést, sem a birtokok eladásának tilalmát, sem minimumot, sem maximumot, vagy bármely más afféle képtelenséget, melyet a Hon malicziósusa és konfuzosa (e megtiszteltetésben e sorok írója részesül) ránk fogni sziveskedik.“ A feldarabolás rendőri, pardon! hatósági felügyelet alatt állana. A hatóság e nagy kötelesség teljesítése körül rendkívül zavaros helyzetben volna. Vagy e kötelezettség teljesítésében tulszigoruan vagy nagyon enyhén járna el. Teljesen az áramlattól függne az, mely akkoron a tisztelt megyében uralkodnék. És akkoron mi volna az eredmény? Ha tulszigoruan, megcsenék, hogy egy családot az utolsó mentő eszköztől fosztaná meg és mig az most némely rész ledarabolása által minden bajtól menekülhetne, később már az egész birtok elidegenítésére volna kény-

¹⁾ A hivatkozott törvényt egész terjedelmében közli Stein Lőrincz: „Die drei Fragen des Grundbesitzes“ czimű munkájában.

²⁾ Pesti Napló 1882. július 19-iki száma.

szerítve. Ez még volna a csekélyebb baj. Megtörténhetnék az is, hogy egy nagyobb birtok parasztkézre kerülhetne, ha az eldarabolás megengedettnek. De a közvélemény az illető megyében azt tartja, hogy a nagybirtok üdvösebb a kisbirtoknál, habár az rosszul is kezeltetik, el is hanyagoltatik, nemcsak hogy nem javittatik, hanem ki is csigáztatik, kivéttetik abból még az utolsó életnedv is, — és az eldarabolást meg fogja tagadni. — Az eldarabolás által esetleg 50 új szorgalmas család alakult volna és 250 ember élt volna azon föld jövedelméből, a melyből most egy ember egy pár cseléddel alig tud megélni — mert a megélés mérve a társadalmi helyzettől függ — de mit törődik azzal az illető bizottság, a mely szükségesnek tartja, hogy valahogy a birtokok fel ne daraboltassanak. És vegyük most, hogy a felügyelő hatóság nagyon enyhén jár el, akkor az egész irott malaszt, mely csak felesleges költséget és terhet okoz az eladónak.

A földbirtok értékének feléig az adósságot elbirja. Ezt a kijelentést tartalmazza a program.

Az érték meghatározásában a kataszter vagy valamely becsü legyen irányadó? A kataszteri becsü hiányait fessegetni nem kívánjuk. Tegyük fel, hogy akkor, mikor az a becsü történt, megfelelt az a valóságnak. Megfelel-e az ma is, ha például az illető birtok időközben alagsöveztetett, a haszontalan mocsár, a mely azt eddig elégtelenítette, lecsapoltatott; eddigelé rosszul volt kezelve, most meg értelmes, tapasztalt birtokos kezén van, a ki azt felszerelte, trágyázza, okszerűbben szántja, veti, boronálja sat. — Megfordítva is állhat a dolog. A jól mivelt földet a gazda elhanyagolja, a rajta levő épületek dűledező félben vannak, a marha, a mely ezt eddig bőven ellátta trágyával, jó részben eltűnt. Ezt számításon kívül soha sem hagyhatjuk, a birtoknak van bizonyos tárgyilagos értéke, a melyet annak a helyi viszonyok és körülmények, a föld tulajdonsága adnak, de megvan annak bizonyos egyéni értéke is, a melyet neki épp a gazda ad. Ebből is kitűnik, hogy eltekintve attól, hogy a kataszteri becsü azt meg nem állapítja, vajjon a birtok épületekkel el van-e látva vagy sem, mily nehéz a kataszter alapján valamely birtokra meghatározott becsüt ráfogni.

És elbirja-e a birtok az érték feléig való megterhelhetést? Lehet hogy többet is; de lehet hogy ennyit se. Az elbirás lehetősége függ egyrészt a kamattól, a melyet a bekebelezett tőke után

fizetni kell; de függ másrészt azon jövedelemtől is, a melyet a földbirtok minden körülmények közt biztosan megad. És említés nélkül hagytuk magát a birtokost. Pedig ennek életmódja, igényei is nagy befolyással vannak arra, hogy vajjon a földbirtok elbir-e valamely terhet.

És egyáltalán álnézet az, ha reáfogják, hogy eddig a határig a földet szabad megterhelni a földbirtokban beállható változás veszedelme nélkül, azontul pedig okvetlenül beáll a változás veszélye. Álnézet általában a birtokra bekebelezett adósságokat, valamely a földbirtoknak adott kölcsönöknek vagy hitelnek venni. A hitelezés, a kölcsönadás mindig a gazdálkodó egyénnek történik és mindig azon feltétel alatt, hogy az illető azt jobban tudja felhasználni a tőkebirtokosnál. A mely hitel és kölcsön nem ezen ismérv alá esik, az nem felel meg sem nevének, sem céljának. A földbirtok csak annyiban előnyös a hitelvétel alkalmával, a mennyiben ennek létében és ebben való garanciaadás által az egyénekre való tekintet elesik. A kereskedő, a gyáros hitele gyakran függ bizonyos külsőségektől, a melyeket megtartania, megőriznie kell, ha hitelét elveszteni nem akarja, habár épp ezek viszik is azután a bukás örvényébe. Hány kereskedő, gyáros kénytelen még akkor is a megszokott fényes életmódot hitelének megőrzése miatt folytatni, midőn bensőleg e fényes életmódtól irtózik, mert tudja és naponta látja, hogy ez, ha soká ily tart, végre is örvénybe viszi. Az ily külső máztól a birtokos teljesen független. Rosz időkben meghúzhatja, megvonhatja magát, leszállíthatja szükségleteit a minimumra, és hitele nem fog azért semmi csorbát szenvedni. És még egy nagy előnyt ad a földbirtok hitel dolgában, felszabadítja a birtokost a hitel folytonos hullámzásától. Ezek a lassu törlesztésű kölcsönöknek nagy előnye. Jó és rosz időben a kamat állandó; sőt jó időben, vagyis midőn könnyebben és előnyösebben lehet hitelre szert tenni, a kamatok a földbirtokosok által le is szállíthatók.

Nem akarjuk itt vita tárgyává tenni, hogy melyik helyesebb a közös vagy az önálló vámterület. De ha érvet keresünk a közös vámterület mellett, akkor bizonyosan a legnagyobb érvet épp a földművelési érdekekben fogjuk találni. E programpont a német agrár párttól van kölcsönözve, védelmet akar ez a nyersterményekre a külföldi verseny ellenében. — Mit csinálnánk mi nyers termé-
nyeinkkel, ha egyetlen biztos piacunkat : Ausztriát elveszitenők?

E piac megtartása nyerstermékeinknek tanácsolja a közös vámterületet. Az nagyon természetes, hogy a közös vámterületben biztosítva is kell lennünk a piac iránt és termékeink értékesítésében bizonyos előnyökkel is kell bírunk.

V.

A hirlapirodalmat, a mely az agrár politikai kérdésekben kifejlődött, tovább nem követhetjük. A „Pesti Napló“-ban kifejtett és általunk ismertetett programot meghaladták két ifjú mágnásunk, gróf Andrassy Géza és gróf Széchenyi Imre urak javaslatai.

Gróf Andrassy Géza az „Otthont mentesítő törvények“ (Homestead-Exemptions-Laws) czimű munkájában javaslataiban a földmives, vagy használva a mi régi jó kifejezésünket, parasztosztályra szoritkozik, és csak meggondolandónak tartja, hogy az általa javasolt intézkedések mennyiben volnának kiterjesztendők a középne mességre ; gróf Széchenyi Imre az „Amerikai levelek“-ben, majdan „Birtokminimum és Homestead“ röpiratában, a középbirtokos osztályt javaslatai körébe határozottan bevonta.

Széchenyi röpirata tulajdonkép válasz Láng Lajos urnak hasonczimű értekezésére, mely válaszra Láng Lajos ur részéről Minimum és Majoratus czimű viszválasz következett. Az önálló agrár irodalom tulajdonkép, e néhány értekezéssel be is volna fejezve. És az agrár kérdés, mely Németországban és Ausztriában annyi tollat megmozgatott, annyi különféle önálló munkának adott létet. nálunk az irodalmat, a mennyiséget véve és nem az értéket, csak kis mértékben gazdagította. Ezt irodalmi viszonyainknak kell felrónunk, nem a kérdés fontosságának, mert ez megérdemli az azzal való részletes foglalkozást és a minden oldalu kifejtést.

De a terjedelemre nézve kis irodalom az eszmék egész tárházát nyitja meg előttünk és mi az eszmékkal kívánunk foglalkozni, azokat akarjuk olvasóinknak bemutatni, észrevételeinkkel és megjegyzéseinkkel kísérve.

Ricardo azon tantételt állította fel : „A népszám minden szaporodásával, a mely valamely országot arra kényszeríti, miszerint rosszabb minőségű földhöz tolyamodjék, hogy abba az állapotba jusson, miszerint a szükséges élelmiszereket termelhesse, a

termékenyebb földek járadékának emelkednie kell.“¹⁾ Ricardo földjáradéktana, a melyből a fenti tételt merítettük, nem maradt vitatlan; de a most idézett tétele tudtunkkal nem lett megtámadva és különben se volna megtámadható. A népszám, a jólét Európa népei közt okvetlenül szaporodott; a rosszabb minőségű földek is művelés alá vétettek. A földbirtokosok joggal számítottak emelkedő járadékokra, és erre számítva, bő mértékben is javították birtokaikat és bő mértékben keresték is birtokaik javítására a pénzeket. A birtokok jövedelmei emelkedtek is, velük emelkedtek a birtok-vételárak; és az utóbbiak sokkal nagyobb mérvben, semmint a jövedelmek. A vételárak e túlszigázott emelkedése szülte a speculatiót, a földbirtok üzérkedést, és ez is gyarapította az adósságokat. Ehhez járult az is, hogy a jövedelem szaporodásával, de gyakran nem is a valódi jövedelmek, hanem a vételárakban kifejezett fictiv jövedelmek arányában, mint az különben természetes, gyarapodtak a kiadások is. Emelkedő jövedelem és szaporodó fogyasztás mindig együtt jár. A hetvenes évek elején beállott vállalkozási szellem, az ugynevezett „haladás“ is nagy mértékben előmozdította a fictiv jövedelmekre alapított nagy birtokárakat. A „haladás“ hozta magával a munkások béremelkedését és ezek igyekeztek maguknak egy kis földbirtokoskát szerezni, és különösen a kisbirtokok ára emelkedett nagy mérvben.

Jött azután a „krach“, jött vele együtt a munkabérek apadása. Hozzájárultak még rossz termésű évek és Amerika azon szerencsés helyzete, hogy neki egymásután jó termésű évei voltak, és azon véletlen, hogy a mi korunkban a gőz jó részben elenyészteti a távolságokat és ez okozta, hogy a különben rossz termésű években az élelmi cikkekben beállni szokott magas árak elmaradtak, a földbirtokosoknak ugyan keservére, de a népnek nagy szerencséjére, melyben magas gabonaárak mellett bőven szokott aratni a halál angyala. — A munkás, ki napszámából hitte fedezhetni a magas vételárt, a „krach“ folytán képtelen volt azt fizetni; a nagyobb birtokos jövedelememelkedés helyett jövedelemapadást tapasztalt, de a jó időkben a javításokra felvett kölcsönök, valamint feunmaradt vételárak kamatai és törlesztési járadékai nem apadtak, hanem ma-

¹⁾ David Ricardo Grundgesetze der Volkswirthschaft, ford. Baumstark. 1877. 43 l.

radtak a régiek ; a fogyasztás is maradt a régi, mert az ember az egyszer elfoglalt fokról (niveau) nem egy könnyen akar leszállni. E bajokhoz járult némi könnyelműség is ; a kereskedő adott könnyen és bőven, a míg a birtokosnál fedezetet hitt. A kiadás és bevétel közt nem volt meg a sulyegyen, és miután a földbirtokos földjétől, vagy annak egy részétől az adósság fizetése és terheinek könnyítése végett nem igen akart megválni, felkereste a rokonokat, a jó barátokat, az uzsorásokat is. Végre is minden segélyforrás kiapadt, már az uzsorás sem adott pénzt ; akkor bekövetkezett a mi „átkozott szabadsági rendszerünk“ nyomorult végrehajtási rendszere és bizony lett árverés árverésre.

És a kedélyeket remegés szállta meg. Amerika roppant bő terméséről, rengeteg szüz földjeiről annyi lett összeírva és elbeszélve, hogy az emberek azt hitték, hogy a föld teljesen elveszti járadékát, jövedelmét, nem lesz képes meghozni még csak a rajta levő adóssági terhek fizetésére szükséges összegeket sem. A földbirtokosokat, különösen a parasztokat kisajátítják a tőkésék, ezek napszámosokká vagy bérlökké fognak törpülni.

Parasztság, tehát egy a birtokot és munkát képviselő osztály nélkül, a lehető legrosszabb társadalmi viszonyok léteznének. És ha a communismus valaha uralkodóvá leend, kétségtelen, az abban a korban leend, a midőn a földbirtok csupa óriási nagy birtokká alakuland. A parasztosztályt tehát meg kell menteni. Első sorban adósságaitól kell őt megszabadítani. Ezt hirdette dr. Mayer Rudolf és báró Vogelsang C. A tehermentesítést tartja szükségesnek Stein Lőrincz is.

Az osztrák, a német viszonyok nyomán, -- a figyelmes olvasó bizonyynyal észrevette, hogy az adósságok keletkezésére mondottak, ha részben illenek is a mi állapotainkra, az osztrák és német viszonyokra vonatkoznak — az osztrák és német írók nyomán fiatal mágnásaink is első sorban az adósságtehermentesítést hirdetik és követelik.

Stein Lőrincz teljesen adósságmentes birtokokat akarna teremteni. Az adósságmentesítést a birtokok egy részére kívánná szorítani és ez vagy önkéntes, a midőn a tulajdonos birtokát terhelő minden adósságtól mentesíti és azzal belép a kötött birtokok osztályába, vagy kényszerített volna, a midőn is t. i. a birtok végrehajtási árverésen eladatván, és az paraszt által megvétetvén, a

vevő az azon levő összes terheket megfizetni tartozik. Az ily mentesített és egyébként is a kötöttség megkivántató kellékeivel ellátott birtok külön telekkönyvbe (Hufenbuch) jegyzendő. Az e telekkönyvbe bejegyzett birtok, míg a tulajdonos abban nem törölteti, külön örökösödési és adóssági rendnek van kitéve. A birtokra semmiféle teher be nem kebelezhető; csak az adókért és a hitelszövetkezet irányában fennálló adósságokért és a hitelszövetkezet adósságaiért volna eladható. ¹⁾

Az adósságtehermentesítésben gróf Andrassy Géza programjában nem Stein után indul, hanem inkább báró Vogelsang javaslatait követi, ²⁾ ennek nyomdokán halad. Ennek javaslata szerint a porosz 1807. moratorium törvény mintájára, a parasztbirtok javára általános moratorium volna hirdetendő határozatlan időre. A moratorium az egyes tartományokban a gazdasági javulás és a tehermentesítés arányában rövidebb vagy hosszabb idő múlva fogna be- szüntetettetni. A moratoriummal együtt szövetkezetek volnának alakítandók, melyek az adóssági terheket összeírnák, eredetüket megvizsgálnák, esetleg bíróilag megállapíttatnák. A kamatokat leszállítanák 5—6 százalékra. Megállapítanák a törlesztési határidőket és a kamat mellett fizetendő törlesztési részleteket, és azokat a kamatokkal, a kezelési költséggel együtt behajtanák, és a hitelezőknek átszolgáltatnák, jogukban állván a késedelmes adós birtokát zár alá tétetni.

Azon birtokosok, kik a törvényben meghatározandó esetek folytán a szövetkezetbe befogadásra nem érdemesek, be sem fogadtatnának, és ezek jószágai árverés alá esnének. A szövetkezetek, vagy más néven országos tehermentesítő osztály és pénztárak (Landes-Ablösungs-Departements und Cassen) a hitelezők kielégítése és a kamatterhek további leszállítása végett hitelműveletet is eszközölhetnének. A tehermentesítés keresztülvitelével a birtokok teljesen felszabadulnának és csakis javítások eszközlése miatt tett adósságokért volnának elzálogosíthatók. E célra külön országos bankok volnának felállítandók.

Gróf Andrassy Géza javaslatában a moratoriumot szintén ismeri, de ezt csak azon hitelezőkre szorítja, kiknek követelését *egyelőre* a bank által nem vállalja és jelzáloglevelekkel nem fizeti. Ezek

¹⁾ Bauerngut und Hufenrecht. Bécs, 1882. 24 s. k.

²⁾ Die Nothwendigkeit der neuen Grundentlastung. Bécs, 1880. 30 és köv. l.

tőkékjükkal várni tartoznának addig, míg a bekövetkezett törlesztések által ők a telekkönyvi rangsorozat szerint a kétharmad értékbe kerülnének. — A törvényes kamatokat az adósok fizetni tartoznának, különben a hitelezők a tehertörlesztő banktól kérhetnék a birtok zár alá vételét.

Az adósságok kifizetésére tehertörlesztő bank alapittatik. A bank a földbirtok kétharmad részét felül nem haladható adósságok erejéig a követeléseket záloglevelekben fizeti ki. A záloglevelés adósságok után évente fizetendő $4\frac{1}{2}\%$ kamat, $\frac{1}{2}\%$ törlesztési járadék és bizonyos kezelési költség. Ha az adós kötelezettségének eleget nem tesz, a birtok haszonbérbe adandó; de el nem adható. — Az adósságokat a bank által — a mennyiben a földbirtok jövedelme a törlesztési járadék és költség fizetésére elegendő, — ennek megítélése megyei bizottságokra hagyandó — a birtokos vagy a jelzálogos hitelező kívánatára átvállalandók. Ha a birtokos a terheknek a bank által való elvállalásába beleegyezni nem akarna, birtoka a mostani törvények szerint elárverezendő. ¹⁾

A nemes gróf ur nem mondotta meg, ki állítsa fel a tehertörlesztő bankot? Ily bankot felállithatnának magánosok, és ha a magyar kisbirtokosoknak $4\frac{1}{2}\%$ -os, a kezelési költséggel együtt 5% -os pénzt hocsátanának rendelkezésére, ez kétségtelenül nagy jótétemény volna, feltéve, hogy e birtokosok ezt régi adósságaik kifizetésére fordítanák és feltéve, hogy a tehertörlesztő bank mellett volna még egy intézet is, a mely birtokjavítási és felszerelési igényekre hason föltételek mellett bocsátana pénzt a birtokosok rendelkezésére, és feltéve azt is, hogy a pénz valósággal 5% -ra adatik, vagyis a jelzáloglevelek teljes névértékben kelnek, és a hitelfelvétel körül nincsenek semmiféle mellékiadások, mint hitelkérvényezési, betáblázási, kikebelezési stb. költségek.

De e mellett is azt mondanók, hogy a parasztem bernek hosszú, egy emberkort túlhaladó kölcsönökre semmi szüksége. A kisbirtokosok országos földhitelintézetének felállítása alkalmával, mint ezt hallomás után mondjuk, Csengeri Antal megjegyezte volt, hogy ily földhitelintézetre nincs szükség, mert a parasztbirtokosok, mint ezt a földhitelintézetnél tapasztalta, 10 éven belül adósságaikat kifizetni szokták. Részünkről egy parcellirozást ismerünk, mely a hetvenes

¹⁾ Az Otthont mentesítő törvények. Budapest, 1883. 8 1.

évek elején foganatosított. Valami 60 hold lett körülbelül ugyanannyi részletre felosztva. A vételár volt négyszög ölenként 1 frt, később lement 50—60 krra. A vételár 8%-os kamattal 6 év alatt volt törlesztendő. E parcellák szőlökké és kertekké lettek átalakítva. És e számos vevő kettő kivételével, az egyik megbukott, a másik a vett parcellák egy részén tulajni volt kénytelen, kötelezettségének ma már mind eleget tett, bár voltak a vevők közt egyszerű napszámosok, kiknek semmi más vagyonuk nem volt és foglalót is alig voltak képesek adni. És megfeleltek kötelezettségeiknek dacára annak, hogy nem voltak jó éveik, s hogy közbeesett egy év, melyben a Duna árja a szegény tulajdonosokat kétszer is elborította.

Szabadjon e mellett még egy tapasztalatunkat elmondanunk. A 63-iki év végetlen inséget hozott szerencsétlen Alföldünkre. Ez évben akárhány szegény családban ettek lust, mert annak fontja kapható volt 4—5 krért, de kenyérré nem telt. Az utána következő évek se voltak valami kitünőek. És divott és pusztított a szegény emberek közt az uzsora.

Szülőföldemen legalább a parasztság legnagyobb része el volt adósódva. Jött az 1868-iki év kitünő termésével, és a midőn 1870-ben ismét hazakerültem, azt hallottam, hogy a parasztnak már nincs adóssága, sőt igen soknak van pénze a takarékpénztárban. És ily tapasztalat folytán nem vagyunk hajlandók a magyar parasztság sorsán kétségbe esni és egyáltalán nem akarunk hinni abba, hogy a magyar parasztbirtok mind zsidó kézre kerül, vagyis félreértések kikerülése végett, oly emberek kezére jut, kik a földet nem maguk mivelik, a mit részünkről is nagy szerencsétlenségnek, társadalmilag végtelen károsnak tartanánk.

Bocsánat e kitérésért. Szabadjon ismét visszatérnünk a nemes gróf urnak javaslatára. Az állam alapítsa tehát a tehertörlesztő bankot. Fájdalom! és sajnosan kell tapasztalnunk, hogy hazánk még eddigelé legalább 4¹/₂% pénzre szert tenni nem tudott. Már most a kamatkülönbözetet az állam tartoznék megfizetni. Az állam ezt jövedelmeiből tartoznék tenni. És e jövedelmek: adók, melyekhez a tehermentesített birtokosok, de még azok is, kiknek a bankra semmi szükségük sem volt, mert birtokaik teljesen tehermentesek, hozzájárulni tartoznának.

Ez azonban — határozottan megengedjük — nem érv. Egy osztály megmentésére az államnak áldozatokat is kell hoznia. Hisz

hozunk is csaknem évente inségi kölesönökben, inségi adományokban, tehát az áldozat létező gazdasági politikánkkal ellentétbe nem esnék. De oly desparatus-e a magyar parasztsztyály sorsa, hogy más menedék már nincs, mintsem hogy az állam vállaljon magára új adósságokat, új kamatterheket és gondoskodjék új adóforrásokról?

Csak még egy észrevételünk volna. Azt tudjuk a programból, hogy a birtokos ingatlana, ha megmentésébe beleegyezni nem akar, el fog árvereltetni. Akarjuk hinni, hogy csak az esetben, ha a hitelezők erre az adózt kényszerítik. Mi történik azonban akkor, ha a hitelező nem akarna beleegyezni az ily jelzáloglevéllel való kifizetésébe. Vagy ennek abba okvetlenül bele kell egyeznie? Tartozik ehhez hozzájárulni a nem uszorás hitelező is; a földhitelintézet, az árvaház, az árvapénztár, a jóbarát, a rokon, a testvér? Vagy lehet-e azt feltételezni, hogy a magyar birtokokra csupa uszorás van betáblázva? — És végre is, hol állapodnánk meg, ha szerzett jogokat ugy egy könnyen sértenénk és a tulajdon szentségét támadásnak tenné ki a törvényhozás. Ma megostromoltatnék a tőke tulajdonjoga, holnap a sor a fölbirtokra kerülne. Mert megállapodás nincs, az egyszer elhintett eszme hódít és győzedelmes utjában halad feltartóztatlanul. — Rendes időkben a magánjogokat nem szabad sérteni, rendkívüli körülmények rendkívüli eszközöket igényelnek, és ily esetekben a magánérdeket szabad, lehet, de kell is megsérteni. Mert az összerdeknél magasabb érdek nincsen. De ily rendkívüli időket még nem élünk és az a sötétlátás, a melyen e javaslat gyökeredzik, eddigelé még nincs indokolva és a mi parasztságunk sokkal józanabb, sokkal értelmesebb, sem hogy valaha érdekében ily rendkívüli eszközökhöz nyulni kellessen.

PÓLYA JAKAB.